

RECENZE

HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít – KOKOŠKA, Stanislav – PILÁT, Vladimír – HOFMAN, Petr: *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945 I a II*

Paseka, Praha 2009, 351 a 358 stran

Osvobozování československého území nebylo do vydání recenzované knihy komplexně zpracovaným tématem. U již publikovaných prací lze hovořit spíše o dobově podmíněných výstupech či o jednostranném zpracování tématu, ať už z politického nebo vojenského hlediska. Tento vývoj odráží rovněž stav výzkumu Protektorátu Čechy a Morava, který se z časového hlediska s recenzovanou knihou překrývá a v mnohém prolíná.

Již od vydání průlomové práce Detlefa Brandese *Češi pod německým protektorátem*¹ se až donedávna tradovalo, že druhou polovinu války nelze ve stupni historického zpracování porovnávat s prvními léty existence Protektorátu Čechy a Morava. I přes dílčí výzkumy, které probíhaly kontinuálně od 60. let, a vydání řady hodnotných prací jsme se ovšem do konce 20. století podobného souhrnného zpracování nedočkali. Ze starších textů můžeme zmínit práce, které jistě částečně přispěly ke zpracování druhé poloviny války: např. sborník k osvobození Československa z poloviny šedesátých let,² dále práce o partyzánském hnutí Jana Gebharta a Jána Šimovčeka,³ o represivním aparátu Oldřicha Sládka⁴, o Pražském povstání Stanislava Kokošky⁵ či o Benešovi a jeho odpůrcích a spoluhráčích od Jana Kuklíka ml. a Jana Němečka⁶. Dosud ovšem chyběla ucelená práce popisující základní historické procesy druhé poloviny války v širokém nástinu, zahrnující jak domácí odboj, včetně vývoje v Protektorátu Čechy a Morava, tak zahraniční akci dotaženou až do května 1945. Nadále se objevovala zažitá klišé (např. socialismus jako režim, který nám byl vnucen), dodnes mnohými přijímaná, jejichž jednoznačné vyvrácení by vneslo více světla do problematiky československo-sovětských vztahů a diplomatických jednání přelomových let 1944 a 1945. Velice problematičká a dosud diskutovaná je též postava Edvarda Beneše. Ačkoli jeho osobě byla věnována řada prací, jednalo se především o studie zabývající se vnitropolitickou diskusí v rámci zahraniční akce, nikoli explicitně jednáním na mezinárodní úrovni a konceptualizaci diplomatické strategie československé prozatímní vlády.

- 1 BRANDESE, Detlef: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil II. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand (1942–1945)*. R. Oldenbourg, Mnichov 1975. První díl (1939–1942) byl vydán již v roce 1969 (česky 1999).
- 2 NESVADBA, František (ed.): *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/1945*, sv. 1. Naše vojsko, Praha 1965; TVARŮŽEK, Břetislav (ed.): *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/1945*, sv. 2. Naše vojsko, Praha 1965.
- 3 GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján: *Partyzáni v Československu 1941–1945*. Naše vojsko – Pravda, Praha – Bratislava 1984.
- 4 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Naše vojsko, Praha 1986; též: *Ve znamení smrtibla. Nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944–1945*. Naše vojsko, Praha 1991.
- 5 KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005.
- 6 KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Karolinum, Praha 2004.

Řadu zmíněných badatelských úkolů ovšem splnila již syntéza z pera autorského dua Jan Gebhart a Jan Kuklík, vydaná v rámci ediční řady Velké dějiny zemí Koruny české.⁷ Ve dvousvazkové publikaci o více než třinácti stech stranách se autoři pokusili o komplexní zpracování dějin Protektorátu Čechy a Morava. I přesto, nebo možná právě proto, že se jedná o tak široký záběr, je možné najít další témata, kterým nebyl věnován dostatečný prostor nebo která by si zasloužila další rozpracování. Této příležitosti se ujala skupina historiků z Ústavu soudobých dějiny AV ČR vedená Vítem Smetanou a Jaroslavem Hrbkem, který se bohužel vydání této dvoudílné monografie již nedožil.

Draze zaplacenou svobodu sami autoři označují za určité doplnění zmíněné syntézy, a to nejen po stránce zpracování vybraných tematických okruhů, ale i z hlediska využitých pramenů a literatury. Recenzovaná kniha se pokouší zasadit okolnosti osvobození Československa do nejširších souvislostí dějin druhé světové války. Autoři se proto zaměřili na vojenské, politické a diplomatické aspekty vývoje druhé poloviny konfliktu. Předkládaná práce tak má dát odpověď na dva základní okruhy otázek: jakou roli sehrálo území Československa ve strategických plánech Spojenců a v procesu vítězného tažení proti nacistickému Německu a jak byla budoucnost Československa plánována ve vzájemné interakci exilové reprezentace s představami vítězných mocností. Autoři si tak vytkli za cíl zmapovat vojenské a diplomatické dějiny let 1944 a 1945 takovým způsobem, aby v rámci jejich širokého záběru proces osvobozování Československa představoval ústřední téma.

Práce je rozdělena do dvou dílů, šesti hlav a dvaadvaceti kapitol. Jejich rozložení mezi autory se řídilo následujícím klíčem: Vít Smetana kompletně zpracoval diplomatické pozadí osvobozovací akce, Jaroslav Hrbek s Vladimírem Pilátem otázky vojenského charakteru, Stanislav Kokoška prioritně část o domácím odboji a Petr Hofman vypracoval kapitolu o komunistickém exilu. Jednotlivé kapitoly jsou řazeny chronologicky. Prolog knihy rekapituluje diplomaticko-politická jednání v letech 1939–1943 a připomíná státoprávní vývoj, úspěchy i neúspěchy československé emigrace v Londýně. Jedná se tak o jakousi přehledovou studii, o které však nelze říci, že by nebyla ve všech směrech původní. Autor se zaměřil na jednání, motivace a vize československé emigrace (především Edvarda Beneše). Úkolem studie bylo nastínit diplomaticko-politický vývoj a situaci československé emigrace v Londýně po 15. březnu 1939 a uvést tak další kapitoly. Prolog je zakončen podpisem československo-sovětské spojenecké smlouvy v prosinci 1943, a je tudíž jakýmsi odrazovým můstkem pro líčení dalších událostí. Zdůraznění dohody vyjadřuje její důležitost, jelikož právě tato smlouva byla hlavním orientačním bodem, k němuž byly vztahovány veškeré další diplomatické a vojenské možnosti československé exilové reprezentace v Londýně.

7 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny zemí Koruny české, XV. a: 1938–1941, XV. b: 1941–1945*. Paseka, Praha – Litomyšl 2006, 2007.

Stěžejní část práce je ovšem rozprostřena do následujících kapitol. První část knihy *Perspektivy osvobozeného Československa* (hlava první) zahajuje kratší kapitola o postavení československé exilové vlády po podepsání dohody a návratu do Londýna. Podepsání dohody vyvolalo v americkém a britském tisku rozpaky, které ovšem jistým způsobem vyvažovalo nově nabyté sebevědomí československé reprezentace. Jaký význam smlouva skutečně měla? Pro oba signatáře rozhodně velký. Dohodu doprovázela značná dávka optimismu západních mocností ohledně sovětských záměrů, navíc podmíněná „československou“ interpretací smlouvy (s. 81/díl I). Uzavření dohody znamenalo významný politický krok i pro vedení KSČ v Moskvě, pro něž poválečné spojení se Sovětským svazem představovalo zahraničněpolitickou prioritu.

Druhá polovina války na druhé straně znamenala jednoznačný útlum na domácí frontě. V důsledku pronikání konfidentů do odbojových struktur došlo k jejich velmi silnému narušení. Rozbitím první a druhé garnitury Obrany národa padly též plány na vojenské vystoupení v případě převratu. Tuto situaci domácí rezistence odrážela i změna „poměru sil“. Hlavní rozhodovací pravomoc již jednoznačně přejímal zahraniční exil. Odlišná byla situace na Slovensku, kde důležitý vojenský faktor představovala slovenská armáda (s. 112/díl I). Zahraniční akce pak získávala legitimitu také díky československým vojenským jednotkám vytvářeným v zahraničí z dobrovolníků (kapitola 4). Početnost a síla zahraničního a domácího odboje ovšem nedávaly šance na samostatné osvobození československého území. Rozhodující proto byly ozbrojené síly Spojenců. Závěrečná kapitola první části (*Strategická situace v Evropě v roce 1944*) se tudíž detailně věnuje vojensko-strategickým operacím v Evropě v roce 1944. Jaroslav Hrbek se při jejím psaní držel klasického líčení vojenských dějin. Text kapitoly se ovšem autorovi poněkud vzdálil od tématu, když poměrně detailně popsal boje v severní Africe či dobytí Balkánu.

Druhou část knihy „*Osvobození*“ *Podkarpatské Rusi* (hlava druhá) koncipoval taktéž Jaroslav Hrbek. Jak už autor sám v názvu kapitoly naznačil, hovořit o osvobození Podkarpatské Rusi má své limity. Již v roce 1939 zmínil Edvard Beneš v rozhovoru se sovětským velvyslancem v Londýně možnost odstoupení Podkarpatské Rusi (s. 27/díl I) a ukázalo se, že v březnu 1944 tuto možnost bralo v potaz i sovětské vedení (s. 194/díl I). Výsledkem karpatsko-užhorodské operace se stalo osvobození Podkarpatské Rusi a vyhnání maďarských vojsk. Po příchodu Rudé armády vypukla na osvobozeném území kampaň za připojení Podkarpatské Rusi k SSSR. Ochtu odevzdat její území Sovětskému svazu potvrdil Beneš při jednání v Moskvě v březnu 1945.

Třetí část (hlava třetí) *Neúspěšný pokus o osvobození Slovenska v roce 1944* je věnována především vojensko-strategickým a politickým záležitostem souvisejícím s osvobozením okupovaných území a karpatsko-dukelskou operací. Autoři se pokusili o zasazení Slovenského národního povstání do širšího kontextu a kapitolu uvedli povstáním ve Varšavě a osvobozením Francie (kapitola 9). Tímto úvodem také sami naznačili následný přístup Spojenců ke slovenskému pokusu o osvobození. Samotné nepokoje a povstání pak líčí jak z hlediska oficiálního slovenského, resp. německého velení, tak samozřejmě z pohledu povstalců. Příslušné pasáže k povstání na Slovensku (kapitola 11) a karpatsko-dukelské operaci (kapitola 12) jsou především přehledem strategických plánů a vojenských operací. Pokud je třeba něco ocenit, pak je to

hodnocení autorů a jejich interpretace (např. významu povstání). Podle nich mělo povstání především politický a morální význam a slovenský národ jím demonstroval, že se neztotožňuje s luďáckým režimem (s. 309/díl I). V tomto tvrzení je ovšem možné s autory polemizovat. Nejednalo se spíše o určitou formu pragmatismu vyplývající z vývoje války? Proněmecký kurz ve slovenské politice i společnosti byl totiž od počátku velmi silný.

Druhý svazek uvozuje část *Československo v mezinárodní politice na konci války a přípravy na mír* (hlava čtvrtá). Sovětský svaz se snažil maximálně posílit svůj vliv použitím veškerých prostředků, především pomocí politické činnosti komunistických stran. Pokud československá reprezentace mohla získat představu o tom, kdo bude zavádět politický systém na obsazených územích východní Evropy, pak jí náповědou měl být vývoj situace v Podkarpatské Rusi. Edvard Beneš ovšem vysvětlení spatřoval v ukrajinském nacionalismu, nikoli v záměrech Moskvy (s. 18/díl II). Požadavky loajality, které byly ze strany Moskvy stupňovány, předznamenalo již jednání československé reprezentace v otázce polské vlády. Tvrdý střet s realitou (kapitola 14) ovšem československou vládu čekal až při jednání v Moskvě v březnu 1945. Tento sled událostí tak otevírá otázku, zda mohla i po podepsání československo-sovětské dohody existovat ve vzájemných vztazích určitá rovnováha. Podle autora patrně ano, ale již Beneš svými výroky při rozhovorech se sovětskými zástupci *opakovaně podemílal samotné základy vlastních politických koncepcí* (s. 29/díl II).

Jaké byly představy o charakteru poválečného Československa? Šance vzájemně konfrontovat programové koncepce československé vlády s plány komunistické strany se naskytl v prosinci 1943 (kapitola 15). V této souvislosti se nejčastěji hovoří o nepřipravenosti „londýnských“ politických stran na jednání. Vít Smetana se ovšem k této diskutované otázce staví jinak. Beneš, vystupující jako politický vůdce londýnského exilu, nekonzultoval svá programová východiska s představiteli jednotlivých politických stran a neobdržel od nich ani žádné pověření. Když se na jaře 1945 schylovalo k jednání o složení vlády a jejím programu za účasti Londýna i Moskvy, prezident se rozhodl *po letech naprosté dominance v exilové politice* zůstat nadstranický a do jednání odmítl zasahovat (s. 39/díl II). Patrně nejschopnější exilový politik Hubert Rípka setrval v Londýně a ministerský předseda Jan Šrámek se rozhovorů neúčastňoval. Jednalo se o nepřipravenost nebo o nedostatečnou akceschopnost? Nejspíše obojí zapříčinilo celkový neúspěch londýnské reprezentace během moskevských jednání. Komunisté svůj návrh podle autorů prosadili z více než devadesáti procent, přičemž vyjednané změny nebyly nijak zásadní (s. 47/díl II). Již na jaře 1945 bylo evidentní, že Komunistická strana Československa drží *všechny politické trumfy pro nadcházející politické partie* (s. 57/díl II).

Čtvrtou část uzavírá pojednání o místě Československa v politice velmocí ke konci války. Jakkoli byly plány SSSR nezřetelné, americké záměry je možné definovat mnohem jasněji. Sovětský svaz si ovšem již v březnu 1945 jednoznačně nárokoval rozhodovací pravomoc v československých záležitostech (viz neudělení povolení britským a americkým diplomatům k setkání s československými představiteli v Košicích; s. 61/díl II). Naplno se převaha Sovětského svazu projevila na zakládající konferenci OSN v San Franciscu, kde pod hrozbou ztráty přátelství SSSR musel Masaryk hlasovat pro sovětský návrh. Autoři

se proto lakonicky dotazují: *Nepřipadal si už tehdy Jan Masaryk jako „Stalinův pacholek“?* (s. 63/díl II).

Následující část knihy *Osvobození Slovenska* je věnována vojenským operacím na Slovensku od listopadu 1944 a událostem na jeho území v závěru války (hlava pátá). Po porážce Slovenského národního povstání a neúspěchu karpatsko-dukelské operace, která ovšem měla spíše politický než vojenský význam a nespadala tak ani do hlavního směru postupu Rudé armády, představovala hlavní centrum pozornosti Budapešť. Po jejím dobytí (únor 1945) mělo následovat osvobození Bratislavy a Brna. Celé Slovensko však bylo osvobozeno až na začátku května 1945. Autorský kolektiv se vedle vojensko-strategických záležitostí věnuje též německé okupaci Slovenska a pokusům Komunistické strany Slovenska o vzkříšení aktivního odporu. Agilně si také počínali českoslovenští komunisté v oblasti politické propagandy. Jak ale autoři konstatují, i přes velké úsilí sovětských a komunistických orgánů zde volby roku 1946 nenaplnily očekávání.

Závěrečná pasáž *Osvobození českých zemí* je uvedena hutným souhrnem strategické situace v Evropě na počátku roku 1945 (kapitola 19). Ve stejné době se ovšem i Protektorát Čechy a Morava postupně stával operačním územím. Domácí odboj byl zcela roztržštěn a teprve v únoru 1945 se začala vytvářet Česká národní rada. Stanislav Kokoška se zabývá nejen plány na závěrečné vystoupení proti okupantům, ale i stanovisky Spojenců k otázce podpory domácího odboje. Poněkud v pozadí ovšem autor ponechal otázku role represivního aparátu, který rovněž musel na blížící se spojenecké síly a vývoj v Protektorátu reagovat. Květnové povstání (kapitola 21) pak představovalo jednu z nejvýznamnějších vojenských událostí na našem území. Autor zpracovává povstání detailně, avšak věcně. Vojenský význam akce pak spatřuje především v tom, že *znemožnilo německému velení organizovat systematickou obranu protektorátního území* (s. 190/díl II).

Celé dvoudílné dílo uzavírá kapitola pojednávající o vojenských operacích závěrečné fáze války v Evropě (kapitola 22). Z kapitol zabývajících se vojenskými záležitostmi lze právě tuto označit za nejzdařilejší, jelikož popis vojenských operací zasazuje do kontextu vývoje Protektorátu. Autor k tomu měl samozřejmě mnohem výhodnější pozici, jelikož na jaře 1945 středoevropský prostor včetně Československa představoval hlavní operační území. Přesto se nemohu ubránit otázce, proč se o podobnou synchronizaci autor nepokusil i v předchozích kapitolách.

Draze zaplacená svoboda patří ke zdařilejším odborným historickým textům z české produkce, které byly publikovány v loňském roce, ačkoliv jako celek může po kvalitativní stránce působit nevyrovnaně. Autoři na více než sedmi stech stranách prezentovali svůj výzkum o osvobození Československa z hlediska politických a vojenských akcí. Pokud by ale někdo očekával hlubší náhled do problematiky s ohledem na dějiny české a československé společnosti, nedočká se. Z vyprávění autorům zcela vypadlo obyvatelstvo, jehož se ovšem osvobození týkalo bezprostředně a především. Hlavní roli tu sehrávají jen osobnosti politiky a armády. Pokud tedy recenzovaná práce byla koncipována

jako kolektivní monografie, proč nebyli přizváni i odborníci na jiná dílčí témata, která nejsou dosud zpracována a jež by přinesla jiný náhled do problematiky?

Autoři by možná namítli, že tematicky je monografie doplněním syntézy Jana Kuklíka a Jana Gebharta (s. 10/díl I), a proto nebylo třeba jiné otázky otevírat. Faktem ale zůstává, že recenzovaná publikace je výstupem z grantu, který probíhal v letech 2002–2004, ale zmíněná syntéza vyšla až po jeho ukončení v roce 2006 a 2007.

Netřeba zdůrazňovat, že osvobození ČSR nelze stručně omezit na příchod Rudé a americké armády na naše území a zcela pominout širší evropský kontext. Některé pasáže ovšem budí dojem, že se autor nechal unést a s nadšením převyprávěl poměrně detailní vojenské dějiny závěru druhé světové války. Poněkud nepochopitelné se mi tak jeví zařazení kapitoly o situaci v severní Africe a na Balkánu, které v podstatě s osvobozením československého území vůbec nesouvisejí. Čtenář se tak poměrně těžko probíjí desítkami stran strohé vojenské faktografie. Neodpustím si proto poznámku k šesté části knihy, kde je odboji a květnovému povstání věnováno necelých 35 stran textu, kdežto strategické situaci trojnásobek. Ocenit je třeba naopak snahu o interpretaci nebo objasnění některých nesrovnalostí, jež staví strohé faktické informace vojenské tematiky do jiného světla (např. plán karpatsko-dukelské operace počítající s již neexistujícími slovenskými divizemi; s. 315/díl I). Z textu se tak místy stává víc než jen příručka o pohybu front na evropském kontinentě. Bohužel tyto momenty jsou spíše sporadické.

Zpracování diplomatického vyjednávání v zahraničí lze považovat za nejzdařilejší část monografie. Ústřední roli sehrává Edvard Beneš, k němuž se autor staví silně kriticky. Oceňuji proto především nabízenou alternativu k zažitým výkladům Benešovy role v osvobozovacím procesu, které se autorovi navíc daří zproblematizovat. Beneš se ve Smetanově pojetí stává politikem, který nedokáže správně odhadnout situaci, ať už v zahraničněpolitickém vyjednávání, nebo ve vlastních řadách jako hlava československého zahraničního odboje. Zřetelná je také Benešova naivita a jeho iluze o Sovětském svazu. Předně ale výklad nahrává tezi o československo-sovětském sblížení již ve válečných letech a autonomní československé volbě jít cestou socialismu.

Závěrem je třeba ještě zodpovědět otázku, jak draze byla vlastně svoboda Československa zaplacená. Autoři cenu svobody odvozují od součtu padlých vojáků a imaginární hodnoty následného poválečného vývoje. Výsledkem je *Draze zaplacená svoboda*. Recenzovaná monografie představuje jednu z ojedinělých českých prací, jež je založena na systematickém výzkumu archivních materiálů české, britské, německé, americké a ruské provenience. Nezbyvá než dodat, že dvoudílné dílo se stane nejen zajímavým příspěvkem výzkumu závěrečných let existence Protektorátu Čechy a Morava v evropském kontextu, ale též námětem k diskusi o roli Edvarda Beneše v zahraniční osvobozovací akci a obecně zahraničních vztazích československé prozatímní vlády.

◆ Radka Šustrová